

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-08>
УДК 930.2:003.323(354)''-0250''

Андрій Зелінський

доктор історичних наук, в.о. провідного наукового співробітника

Інститут всесвітньої історії НАН України

Вул. Леонтовича, 5, 01054, Київ, Україна

Email: z-al@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

МОЖЛИВА МЕТА СКЛИКАННЯ ВІЙСЬКА ДО АНТІОХІЇ-НА-ОРОНТІ У 250 р. до н. е.

*У центрі дослідження перебуває фрагментарне клинописне свідчення Вавилонських астрономічних щоденників за 250/249 р. до н. е. У ньому йдеться про те, як хтось невідомий зібрав свої війська й колісниці та виступив з Антіохії. Це повідомлення породжує 4 взаємопов'язані запитання: 1) Ким були скликані війська? 2) Коли відбувся виступ? 3) Де знаходився пункт збору військ? 4) Якою була мета походу? З приводу відповідей на перші 3 запитання сьогодні склалися стійке *communis opinio*: 1) Війська були зібрані селевкідським царем Антіохом II Теосом; 2) Виступ відбувся між сер. квітня та сер. липня 250 р. до н. е.; 3) Місцем збору була сирійська столиця Селевкідів Антіохія-на-Оронті. До цього можна додати, що на перебування Антіоха II у його сирійській столиці побічно вказує договір між зазначеним царем та критським полісом Літтом, укладений у квітні 250 р. до н. е. Наявність цього договору також може свідчити на користь короткочасної зацікавленості, виявленої Теосом до ситуації в Киренаїці, пов'язаної зі смертю тамошнього царя Магаса. Водночас, саме вищевказана зацікавленість початково могла спричинити й скликання*

Як цитувати: Зелінський, А. Можлива мета скликання війська до Антіохії-на-Оронті у 250 р. до н. е. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 61, 2022, с. 183-201, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-08>.

How to cite: Zelinskyi, A. A Possible Purpose of the Summoning of the Troops to Antioch on the Orontes in 250 BC. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 61, 2022, pp. 183-201, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-08>. (In Ukrainian)

військ до Антіохії. На сьогодні існує 3 гіпотези щодо цілей царського походу: 1) здійснення європейської експансії; 2) надання допомоги претенденту на віфінський престол Зіелу; 3) замирення східних селевкідських областей. Перешкодою для перших двох гіпотез є логістична недоцільність перекидання війська з Антіохії на північ Малої Азії. Також проти віднесення європейської експедиції Антіоха на 250 р. до н. е. свідчать дані більшості відомих нам джерел. Військова ж допомога Зіелу не вимагала особистої участі могутнього Селевкідського володаря. Найбільш вірогідно, мета виступу Антіоха полягала у протидії відцентровим процесам, що зароджувалися в селевкідській Бактрії. Зокрема, це припущення, зонайменше, не зустрічає заперечень хронологічного та логістичного характеру.

Ключові слова: Антіох II, Киренаїка, Фракія, Візантій, Зіел Віфінський, Вавилонія, Бактрія.

У центрі цього дослідження перебуває клинописне свідoctво, що збереглося у т. зв. Вавилонських астрономічних щоденниках¹ датованих 250/249 р. до н. е.². «[...] mustered his [troops] and his chariots and [went] from Antioch [—]» (AD II, 249A. Rev. 6)³. Зазначене повідомлення, з огляду на його стислість, фрагментарність, а також — відсутність джерельних паралелей, породжує 4 взаємопов'язані запитання (наводжу їх у порядку зростання складності):

1. Ким були скликані війська?
2. Коли відбувся згаданий виступ?
3. Де знаходився пункт збору військ?
4. Якою була мета походу?

На перше запитання існує однозначна відповідь, яка вже посіла належне місце у сучасній історіографії. Проте, на мій погляд, вона

¹ Про клинописні астрономічні щоденники див. (Keeping Watch 2019).

² Видавці впевнено віднесли текст цієї таблички на 62 р. Селевкідської Ери (далі — С. Е.) за вавилонським стилем (AD II, 42). При цьому треба враховувати, що відлік С. Е. за вавилонським стилем припадає на весну 311 р. до н. е., тоді як за македонським — на осінь 312 р. до н. е. (Stern 2012, 235-246).

³ Кон'єктури та переклад видавців. Цей варіант прийнято за основу іншими перекладачами зазначеного фрагменту див. наприклад: (Del Monte 1997, 42; Engels 2019, 419; Berzon 2021b, 79, 278).

все ж потребує деякої формальної деталізації. Зворот «зібрав його/свої війська та його/свої колісниці» протягом досліджуваного періоду міг використовуватися лише у контексті елліністичного монарха, якому належала прерогатива як командувати, так і розпоряджатися підвладними йому збройними силами. При цьому, місце походження джерела, як і згадка міста Антіохії, свідчать, що цей монарх належав до династії Селевкідів. Датування ж тексту 250/249 р. до н. е. вказує на царя Антіоха II Теоса (261–246 рр. до н. е.)⁴ (див. наприклад: Balakhvantsev 2011, 87-89; Monerie 2014, 122; Zelinskyi 2021a, 160; Berzon, Gabelko 2022).

Не становить особливих труднощів і визначення більш точного датування початку військового походу, очолюваного Теосом. Оскільки звістку про зазначену подію зафіксовано у Щоденниках під IV місяцем вавилонського календаря (тобто місяцем дузу), котрий у 250 р. до н. е. припадав на 13/14 липня — 11/12 серпня (AD II, 45, 50; пор. Monerie 2014, 122), то саме цю точку відліку слід розглядати як *terminus ante quem* для вищезгаданої події. При цьому, треба мати на увазі, що відповідна подія відбулася не в самому Вавилоні, а в якійсь з Антіохій. Виходячи з цього, необхідно зробити поправку на певний проміжок часу, потрібний для отримання упорядниками Астрономічних щоденників звістки про початок походу (Balakhvantsev 2011, 88, прим. 102; 2017, 67, прим. 206). У свою чергу, щоби визначити *terminus post quem* виступу Антіоха II у військовий похід, ми маємо на деякий час полишити друге запитання і перейти до третього.

На сьогоднішній день існує *communis opinio*, згідно з яким під Антіохією, що слугувала місцем збору царських військ, априорно мається на увазі сирійська столиця Селевкідів, Антіохія-на-Оронті⁵ (Monerie 2014, 122; Balakhvantsev 2017, 67; Zelinskyi 2021a, 160; Berzon 2021b, 79). Цілковито поділяючи зазначену точку зору, вважаю за доцільне запропонувати у цьому контексті декілька коментарів. Насамперед слід відзначити відсутність при згадці Антіохії в AD II,

⁴ Про цього царя див. наприклад: (Grainger 2014, 172-185).

⁵ Про неї див. (Cohen 2006, 80-93; De Giorgi 2016).

249 епітету «приморська», котрий у клинописних джерелах зазвичай маркує сирійську столицю Селевкідів (пор. ВСНР 12, rev. 12; AD III, 155A, ur.e 1; 149A rev. 3-4; 143B, fl. 6). З одного боку, ця обставина жодним чином не означає, що у наведеному пасажі йшлося не про сирійську столицю Селевкідів⁶. З іншого боку, відсутність згаданого епітету теоретично може дозволити запропонувати на роль Антіохії кілька інших однойменних міст, заснованих Селевком I або його найближчими наступниками: Антіохом I Сотером чи тим же Антіохом Теосом. До таких міст з урахуванням відцентрових процесів, що зароджувалися у східних сатрапіях держави Селевкідів (див. нижче), можна віднести Антіохію у Персиді (пор. Cohen 2013, 184-187), а також, з огляду на інтереси Антіоха II в області Чорноморських проток (див. нижче) — Антіохію-на-Меандрі⁷. Разом з тим існує свідчення, котре на мій погляд, недвозначно вказує на присутність Теоса в середині весни 250 р. до н. е. в Антіохії-на-Оронті. Мається на увазі союзний договір, укладений між цим царем та критським полісом Літтом (з союзниками останнього включно) 10 артемесія 62 р. С. Е. за македонським стилем (пор. прим. 2) (IC I, XVIII, № 8), тобто, приблизно, наприкінці квітня 250 р. до н. е. (Chaniotis 1996, 449-450; Paschidis 2008, 461-462)⁸. Вважаю, що зацікавленість Антіоха в укладанні зазначеного союзу (Paschidis 2008, 461-462; пор. Grainger 2010, 139-140 з хибним датуванням), на користь якої свідчить сам факт відрядження до Літту селевкідського посла (IC I, XVIII, № 8, 1-4; пор. Paschidis 2008, 461), передбачала очікування царем результату переговорів в одній з його приморських резиденцій. До таких резиденцій фактично належала й Антіохія-на-Оронті, розташована на відстані

⁶ Зокрема, при повторній згадці Антіохії-на-Оронті в одному й тому ж документі епітет «приморська» міг опускатися див. наприклад: (AD III, 149A, rev. 8-9). На схожу закономірність також вказав А. Балахванцев стосовно вживання епітету «царське місто» щодо Селевкії-на-Тигрі (Balakhvantsev 2011, 88, прим. 103). Нарешті, можна припустити, що епітет «приморська» знаходився на втраченій частині таблички.

⁷ Звичайно, у разі якщо ця Антіохія була заснована Антіохом I, а не Антіохом III (Cohen 1995, 250-253).

⁸ При цьому слід мати на увазі, що за Селевкідських часів артемесій приблизно відповідав I місяцю вавилонського року, нісану (Stern 2012, 140, tabl. 5.2), котрий у 250 р. до н. е. був дуже пізнім; перший його день припадав на 18 квітня за юліанським календарем (Parker, Dubberstein 1956, 38).

120 стадій (котру з легкістю можна було подолати за день) від портової Селевкії-Піерії (Strab. XVI. II. 7; Lib. Or. XI. 34-41, 259). До речі, саме на агорі Селевкії, тобто поблизу від сирійської Антіохії, ймовірно в присутності самого монарха, передбачалося встановити царську копію договору з Літтом (IC I, XVIII, № 8, 11).

Тепер варто повернутися до уточнення дати початку згаданої у Щоденниках військової акції. Відповідаючи на запитання про місце збору царських військ, можна водночас визначити й *terminus post quem* для виступу з Антіохії-на-Оронті. Ним слід вважати артемісій 62 р. С. Е., котрий відповідає квітню/травню 250 р. до н. е. При цьому наважуся припустити, що цар перебував у Антіохії до кінця вищезгаданого македонського місяця. Якщо вірити розповіді візантійського хроніста Іоанна Малали, Антіохія була заснована Селевком I 22 числа місяця артемісія, що припадав на 300 р. до н. е. (Ioan. Malal. VIII, 198-200; пор. Cohen 2006, 80). Відповідно у 250 р. до н. е. 22 артемісія виповнювалося 50 років з дня заснування сирійської столиці Селевкідів. Антіох II навряд чи міг проігнорувати цю подію та залишити місто до закінчення урочистостей. Таким чином, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що селевкідський цар Антіох II у травні-липні 250 р. до н. е. виступив із Антіохії-на-Оронті на чолі армії, попередньо скликаній ним у зазначеному місті.

У результаті залишається найскладніше і найважливіше запитання: якими були цілі цієї військової експедиції? На сьогоднішній день запропоновано три варіанти розв'язання цієї проблеми. Найбільш ранній із них запропонував А. Балахванцев, а згодом побіжно озвучив Ж. Монер'є. Обидва дослідники так чи інакше пов'язали клинописне свідцтво про похід Теоса з його фракійсько-візантійською експедицією (Balakhvantsev 2011, 88-89; 2017, 67; Monerie 2014, 122). У свою чергу, автор цих рядків тезово висловлювався на користь існування взаємозв'язку між виступом царського війська з Антіохії та зародженням відцентрових процесів у східних сатрапіях держави Селевкідів (Zelinskyi 2020, 371n, прим. 793; 2021a, 160). Нарешті, С. Берзон за підтримки О. Габелка зробила припущення щодо можливості розгляду зазначеної акції Антіоха II у контексті надання ним допомоги одному з претендентів

на віфінський престол, старшому синові померлого царя Нікомеда I, Зіелу⁹ (Berzon, Gabelko 2022).

Однак, перш ніж викласти детальні міркування стосовно мети зазначеної військової кампанії Теоса, слід сказати кілька слів про регіон, у якому очікувана присутність Селевкіда, всупереч логіці, звалася до мінімуму. Йдеться про Киренаїку, царицею якої була овдовіла бл. 250 р. до н. е. рідна Антіохова сестра — Апама¹⁰ (пор. Paus.I. VII. 3; Euseb. Chron. Ed. A. Schoene, I, 249; Just. XXVI. 3; також див. Bennett 2001-2013, *apama-arsinoe*; McAuley 2016, 175-189). Остання, бажаючи запобігти інкорпорації свого невеликого царства до складу держави Птолемеїв, вирішила порушити волю свого померлого чоловіка Магаса щодо шлюбу їхньої єдиної дитини, царівни Береніки, зі спадкоємцем александрійського престолу, майбутнім Птолемеєм III Евергетом. При цьому у пошуках іншого нареченого для своєї дочки вона звернулася не до брата, чісму первістку, Селевкові, в той момент вже виповнилося не менш, ніж 14 років (пор. Ogden 1999, 132; Grainger 2010, 149), а до своїх близьких родичів по материнській лінії (пор. McAuley 2016, 184; Zelinskyi 2020, 372н, прим. 794) з македонського царського дому Антигонідів (P. Trog. Prol. XXVI; Plut. Demetr. 53; Dio. Laert IV. 41; Just. XXVI. 3; пор. Euseb. Chron. I, 237)¹¹.

Своєю чергою Антіох II продемонстрував інтерес до киренських справ лише напередодні або одразу після смерті Магаса (пор. прим. 10). На це вказує відновлення батьківського альянсу з критським Літтом та союзниками останнього (див. вище), здійснене ним лише на 11 році царювання (пор. вище). У такий спосіб Теос міг реалізувати єдину можливість набуття морської бази, розташованої якомога ближче

⁹ Про Зіела Віфінського див. наприклад: (Gabelko 2005, 198-226; Paganoni 2019, 76-95; Zelinskyi 2021b).

¹⁰ Переважна більшість сучасних дослідників відносить смерть чоловіка Апами Магаса на 250 р. до н. е. (пор. Bennett 2001-2013, *magas* ; Carrez-Maratray 2014, 78-79; van Oppen de Ruiter 2015, 23-34, 167-171, not. 1-54; McAuley 2016, 181, not. 26; Zelinskyi 2020, 370, прим. 789; також див. прим. 11).

¹¹ Докладніше про цю історію та її наслідки див. наприклад: (Le Bohec, 1993, 68-81; Grainger, 2010, 146-149; Carrez-Maratray 2014, 79-89; McAuley, 2016, 182-189; Zelinskyi, 2020, 108-109, 371-373, прим. 790-800).

до Кирени. Йдеться про порти Літта та/або його союзників (IC I, XVIII, № 8; XIX, № 1; пор. Chaniotis 1996, 208-213, 449-450), що знаходилися на північному, а можливо й на південному узбережжі Криту¹². З огляду на це, із високою часткою вірогідності припускаю, що на зазначеному етапі Теос дійсно міг планувати укладення шлюбу юного Селевка з дочкою Апами. Зокрема, цей шлюб дозволив би останньому повернути шанси на набуття царського статусу, котрі суттєво похитнулись у наслідок нещодавнього одруження Антіоха II з дочкою Птолемея II Філадельфа Беренікою Фернофорою (Porphyr. f. 43 = Hier. Com. In Dan. XI. 6-9; пор. Val. Max. IX. 14e. 1; також див. Zelinsky 2020, 107-108, 127, 368n, прим. 778). При цьому не виключаю, що зосередження селевкідського війська в Антіохії спочатку призначалося для застереження Єгипту від дій, які б могли стати на заваді киренському матриоміальному проекту Теоса¹³. Однак, надалі активність сирійського царя у Киренському напрямку раптово згасає. Зокрема, на це вказує відсутність будь-яких згадок про нього у докладній розповіді Юстина, присвяченій киренським подіям (Just. XXVI. 3; також див. Прим. 11). У разі ж співвіднесення цього свідцтва відсутності зі згаданим в Астрономічних щоденниках виступом Теоса у військовий похід з Антіохії, можна дійти висновку, що Селевкіда відволікла від киренських справ якась невідкладна проблема, котра вимагала негайного військового втручання. У світлі сказаного вище, при визначенні цілей військового походу Антіоха потрібно враховувати ступінь масштабності, серйозності й невідкладності зазначеної проблеми, а також — чинник необхідності особистої участі у її вирішенні самого монарха.

У контексті фракійської гіпотези А. Балахванцева, рішення Теоса скористатися певною сприятливою ситуацією, що виникла в Чорноморських протоках, теоретично виглядає цілком припустимим. Територіальні надбання на європейському березі Геллеспонту,

¹² В усякому разі, у сер. IV ст. до н. е. Літт володів портами, розташованими як на північному, так і на південному узбережжі острова (Ps.-Scyl. 47).

¹³ На можливість взаємозв'язку між скликанням військ у Антіохії та напруженістю селевкідсько-птолемейських відносин обережно вказала й Є. Берзон (Berzon 2021b, 80).

а в ідеалі і Босфору Фракійського означали встановлення цілковитого селевкідського контролю над ключовою ділянкою морського торгового шляху, що сполучав Егеїду з Чорним морем (по P. Zelinskyi 2021a). Успішне втілення цього задуму безумовно обіцяло Селевкідам більш суттєві й відчутні вигоди у порівнянні зі спробою втручання у киренські справи, до того ж здійснюваною під боком у птолемейського Єгипту. При цьому, враховуючи, що у фракійському випадку йшлося б про повернення земель, свого часу формально завойованих дідом Антіоха — Селевком I (пор. Polyb. XVIII. 51. 3-6; Liv. XXXIII. 39-40; також див. Grainger 2014, 126-128, 184), особиста царська участь у зазначеній акції мала би багатопланове ідеологічне навантаження.

Проте, на мою думку, супроти фракійської версії можна навести три досить вагомні заперечення¹⁴.

Перше з них має відношення до обставин, пов'язаних з облогою Антіохом II Візантія (Memn. F. 1. 15), яка, на моє переконання, була невід'ємною складовою кампанії зазначеного царя в Чорноморських протоках (пор. Avram 2004). Йдеться про ефективну допомогу, надану Птолемеем II загрожуваному полісу. Цар Єгипту наділив обложених коштами, хлібом і зброєю, а також подарував їм невеликий анклав на азійському березі Пропонтиди (Dion. Byz. 41). Слід зазначити, що реальну можливість для надання вищезгаданої допомоги Птолемей мав лише у 1-й половині 250-х рр. до н. е. Приблизно до початку 256 р. до н. е. він володів низкою морських портів, розташованих уздовж усього західного узбережжя Малої Азії, що значно полегшувало зносини Александрії з Візантієм. До зазначених портів й опірних пунктів

¹⁴На сьогоднішній день запропоновано три варіанти датування фракійської експедиції Антіоха II. Відповідно до високої хронології, запропонованої ще I. Дройзенем і підтримуваної автором цих рядків, зазначена подія відбулася в 261–259 рр. до н. е.; виходячи з, якщо можна так висловитися, середньої хронології (найбільш популярної останнім часом), біля витоків якої стояв Б. Нізе, цю кампанію слід віднести на сер. 50-х рр. III ст. до н. е. й розглядати у контексті II Сирійської війни; нарешті, біля витоків низької хронології (кн. 250-х – перша пол. 240-х рр. до н. е.), прибічником якої є А. Балахванцев, стояв Ю. Белох (пор. Cohen 1995, 131, нот. 2). При цьому всі три варіанти, котрі й досі носять гіпотетичний характер, знайшли відображення в останніх роботах з відповідної тематики (Avram 2012, 181-185; Vilcu, Petac 2012; Pliiev 2013; Grainger 2014, 184; A Companion ... 2015, 60-61, 271-272; Dumitru 2015; Zelinskyi 2021a).

належали: Галікарнас (PCZ I, №№ 59.036, 59.037), Мілет (RC № 14), Самос (Front. Strat. III. II. 11), Ефес (Front. Strat. III. IX. 10; Polyaeus.V.18), Хіос (SEG XIX, № 569) і декілька полісів на Лесбосі (див. Brun 1991, 100-104). Не пізніше ж 256 р. до н. е. усі зазначені володіння відійшли до Антіоха в ході II Сирійської війни (Zelinskyi 2020, 104-105, 360н, прим. 738-742; також див. прим. 15)¹⁵. Такий стан речей мав призвести до суттєвого ускладнення самого лише александрійсько-візантійського сполучення, не кажучи вже про відправлення віддаленому полісу суттєвої фінансової та матеріальної допомоги, яке у цих умовах було неможливим.

Друге заперечення також стосується Філадельфової допомоги Візантію. Навіть якщо припустити гіпотетичне поновлення єгипетської здатності транспортувати морські вантажі до Босфору Фракійського у наслідок повернення александрійського контролю над Кікладами в 250/249 р. до н. е. (див. напр.: Zelinskyi 2020, 110, 375, прим. 806), практичне надання допомоги Візантію, як і раніше, залишалося б неможливим. Цього разу, крім суто логістичних труднощів, важливу роль відігравав би дипломатичний аспект. Допомагаючи Візантію, Птолемей автоматично перетворювався на його невоюючого союзника, тобто так чи інакше виступав би проти Антіоха, з яким він уклав мир в 253 р. до н. е. (див.: прим. 15). Враховуючи дуже відчутні втрати, завдані державі Птоlemeїв у II Сирійській війні (див.: вище і прим. 15), у поєднанні з появою нової можливості єгипетського втручання у справи сусідньої Киренаїки¹⁶, александрійський монарх не міг би собі дозволити настільки відверте протистояння із сирійським царем¹⁷.

¹⁵ Про цю війну див. наприклад: (Grainger 2010, 117-136; Zelinskyi 2020, 104-108, 359-370, прим. 736-786).

¹⁶ Йдеться про події, що відбулися у Киренаїці після загибелі покликаного туди на царство Антигоніда Деметрія Красивого (див. прим. 11).

¹⁷ У цьому контексті також не варто скидати з рахунків факту перебування при Селевкідському дворі дочки Птолемея II Береніки Фернофори (див. вище), котра у разі відвертих антиселевкідських випадів з боку батька могла перетворитися з цариці на заручницю.

Говорячи про третє заперечення, я знову повертаюся до логістики. Йдеться про практичну недоцільність виступу у фракійський похід з Антіохії-на-Оронті. Перекидання війська з Сирії до північного узбережжя Малої Азії було б занадто тривалим і дуже витратним. У цьому випадку, перш за все, довелося б подолати Тавр і дістатися до фригійської Лаодікеї-на-Ліці. Це означало слідування кружним шляхом через т. зв. Сирійські ворота, селевкідську Кілікію (Strab. XIV. V. 19-20; пор. Cohen 1995, 52, 55-56), дружню Антіохові Каппадокію (пор. Gabelko, Kuzmin 2020, 202-210, 221-222) і Лікаонію (Cicero, Att. V. 15-20). Після цього ж, військо мало б подолати значну відстань шляхом, який провадив з Лаодікеї через Сарди до Кізіка, розташованого на азійському березі Пропонтиди (див. напр.: Cohen 1995, 48; пор. Strab. XII. VIII. 11)¹⁸. Натомість, у випадку організації європейської кампанії, набагато логічніше було б сформувати військо на базі міських залог, грецьких політів і македонських військових колоній, розташованих безпосередньо у Малій Азії, зібравши його у вищезгаданих Сардах. У такий спосіб, завдяки розвиненій мережі малоазійських доріг (Cohen 1995, 45-46), Теос у досить короткий термін міг би скликати значне військо з Лідії, Великої Фригії, Іонії та Північної Карії (пор. Cohen 1995, 42-49). При цьому він би з легкістю зміг приєднатися до зібраних сил вже на марші із Сард до Кізіка (пор. вище). Своєю чергою війська, зосереджені в Антіохії-на-Оронті, ймовірно, набрані у селевкідській (північній) Сирії (пор. Grainger 2010, 55-63), могли б залишитися поблизу єгипетського кордону як аргумент на випадок ускладнень при вирішенні киренського питання (див. вище).

Останнє із заперечень, запропонованих у зв'язку з фракійською гіпотезою А. Балахванцева, є не менш актуальним й у випадку припущення Є. Берзон щодо Віфінії. Вірогідно, Антіох II протягом 2-ї пол. 250-х – 1-ї пол. 240-х рр. до н. е. дійсно надавав віфінському царевичу Зіелу (див. вище) військову підтримку в боротьбі за престол

¹⁸Про належність Лікаонії, Фригії та Лідії до володінь перших Селевкідів (див. Cohen 1995, 42-49, 57). Про здійснення Антіохом II контролю над Троадою і Геллеспонтською Фригією (див. Cohen 1995, 37-38; пор. Zelinskyi 2021a, 159, 163, прим. 18).

(Gabelko 2005, 202; Balakhvantsev 2011, 87-89; Zelinskyi 2021b)¹⁹. Проте, до цієї допомоги навряд чи мав якесь відношення виступ царського війська з віддаленої від передбачуваного театру військових дій Антіохії-на-Оронті. Як й у випадку організації європейської експедиції, оптимальним пунктом збору селевкідських військ, що мали вирушити до Віфінії, могли слугувати ті ж Сарди (див. вище).

До того ж, на відміну від знакового перетину Геллеспонту, особиста присутність Теоса у Віфінії, на мою думку, не становила жодної необхідності. Селевкідський володар, котрий перед цим вже зайняв низку опорних пунктів на північному узбережжі Малої Азії (RC №№ 18-20; і можливо Dion. Byz. 92; Polyb. IV. 52. 2-3; Plin. Hist. Nat. V. 151; також див. прим. 18), міг розцінювати набуття віфінського плацдарму лише як другорядний зовнішньополітичний бонус. Своєю чергою кровно зацікавлений у зовнішній допомозі Зіел навряд чи наполягав би на особистій присутності Антіоха під час її надання.

Виходячи з цього, Теос цілком міг доручити керівництво віфінською операцією своєму швагрові або навіть кровному родичу, спадковому наміснику селевкідської Малої Азії, Александру²⁰. Тим більше, що резиденція останнього, скоріше за все, знаходилася саме у Сардах (Euseb. Chron. I, 251). Непряме підтвердження участі Александра у згаданих віфінських справах можна віднайти у нещодавно опублікованих листах, адресованих громадянам Коса самим Зіелом й удовою Антіоха Теоса, Лаодікою I (Bosnakis, Hallof 2020, 312-326). Виходячи з поміток, зроблених на стелі, котра містить згадані листи, обидва послання, що знаходилися у спільному пакеті, скріпленому печаткою віфінського царського дому із зображенням вершника, були доставлені на Кос царським кур'єром Зіела (Bosnakis, Hallof 2020, 3.3, 321). Схоже, що Зіел, котрий після короткого розриву, що слідував

¹⁹ При цьому припускаю, що за першої пол. 240-х рр. до н. е. існувала можливість виникнення домовленості між Антіохом II та Птолемеєм II, згідно з якою останній відступався від зобов'язань щодо молодших синів Нікомеда I (Memn. F. 1. 14. 1) в обмін на невтручання Теоса до киренських справ (пор. прим. 11).

²⁰ Літературу про Александра, його батька Ахея-старшого та дочку останнього — першу дружину Антіоха II Лаодіку I див. наприклад: (Zelinskyi 2020, 323, прим. 536; Berzon 2021a).

за смертю Теоса (пор. RC № 25), вирішив відновити свої взаємини з Селевкідами (Zelinskyi 2021b), звернувся з цією метою саме до Лаодіки. При цьому імовірна причина такого вибору могла полягати у близьких родинних стосунках зазначеної цариці з вищезгаданим Александром, котрому вдова Антіоха II доводилася рідною сестрою (пор. прим. 20).

Залишилося розглянути варіант, пов'язаний зі східним напрямком військової експедиції, започаткованої сирійським царем у Антіохії-на-Оронті. Згідно з припущенням, свого часу побіжно зробленим І. Ладиніним, завершення Теосом переможної II Сирійської війни (див. прим. 15) на недостатньо вигідних умовах²¹ могло бути викликане першими проявами системної кризи, що згодом потрясла східну частину держави Селевкідів (Ladynin, Gabelko, Kuzmin 2009, 13). Це припущення набуло належного розвитку в одній із моїх недавніх робіт (Zelinskyi 2020, 107-108, 368-370, прим. 774-786). В цілому, під ознаками майбутньої кризи маються на увазі досить невиразні, проте неодноразові вказівки на відцентрові тенденції, що за царювання Антіоха II мали місце у Месопотамії (AD I, 261B, obv. 1-3; 261C, C, obv. 10-11, rev. 11 -12; II, 255A, rev. 15), Персиді (пор. Plin. Hist. Nat. VI. 152; Polyae. VII. 39-40), Парфії (App. Syr. 65; Arr. Parth. 1- 2; Just. XLI.1; Georg. Sync. Chron. Ed. A. A. Mosshammer, 343) і Бактрії (Strab. XI.IX.2, XI.1, XV.I.3; P. Trog. Prol. XLI; Just. XLI.4)²². Також непрямим підтвердженням на користь певного напруження у східних областях селевкідської імперії може слугувати повідомлення Астрономічних щоденників про полишення Антіохом II у березні 251 р. до н. е. месопотамської столиці Селевкідів (пор. Cohen 2013, 157-173), Селевкії-на-Тигрі (AD II, 251, ur. e., 3)²³. Якщо взяти

²¹ Йдеться про шлюб Антіоха II з дочкою Птолемея II, який негативно вплинув на становище Лаодіки I та її дітей (див. вище).

²² Останній огляд зазначених тенденцій належить М. Ольбрихту (Olbrycht 2021, 37-47). Щодо ситуації у Вавилонії (див. Voju 2004, 147; Grainger 2014, 178). Оригінальний погляд щодо високої хронології утворення бактрійського царства (див. Wenghofer 2018). Про заперечення нелояльності до перших Селевкідів місцевих управителів Персиди (див. Engels 2018). Про скептичне ставлення до можливості датування початку відцентрових процесів у Парфії та Бактрії часом правління Антіоха II див.: (Balakhvantsev 2017, 55-70, 131-138).

²³ «That month, king Antiochus came out from Seleucia» (переклад видавців).

до уваги, що зазначене свідчення про діяльність сирійського царя є єдиним за проміжок часу між шлюбом із Беренікою Фернофорою, укладеним у 252 р. до н. е. (див. прим. 15) та появою в Антіохії-на-Оронті навесні 250 р. до н. е.²⁴ (див. вище), можна припустити, що царська присутність у Селевкії-на-Тигрі виступала однією зі складових комплексу заходів (у тому числі військової демонстрації), покликаних зміцнити позиції Селевкідів у Месопотамії, а можливо і в Західному Ірані з Персидою включно. Якщо ж зважити на спокій, що панував у Месопотамії в останні роки правління Теоса (пор. Воіу 2004, 145-149), і труднощі, що очікували у цьому регіоні на Птолемея III під час кампанії 246/245 р. до н. е., здійснюваної у межах III Сирійської війни (Zelinskyi 2020, 130-131, 418-422, прим. 1091-1118)²⁵, можна зробити висновок, згідно з яким Антіох шляхом застосування скоріше пряника, ніж батога, за порівняно короткий час зумів суттєво підвищити ступінь лояльності місцевих еліт щодо правлячої династії²⁶.

Після забезпечення на південному сході держави належного порядку, базованого на авторитеті місцевої верхівки та силі греко-македонських військових колоністів, що осіли у зазначеному регіоні ще з часів Селевка I (пор.: Cohen, 2013, 15, 18), цар прибув до Антіохії-на-Оронті. Там він, як було відзначено, скликав війська, ймовірно базовані у містах Північної Сирії (пор. вище). Ще раз наголошую, що, на мою думку, початкова мета останньої акції була пов'язана з киренським чинником. Проте, сталася певна подія, котра змусила Антіоха виступити в похід, який мав зовсім інші цілі; причому виступити саме на чолі групи військ, зібраних у сирійській столиці. Сподіваюся, що наведені вище міркування виявилися достатньо переконливими, щоби виключити як північний та південно-західний, так і південно-східний напрямки царської експедиції. Таким чином, залишається тільки східний

²⁴ Астрономічні записи за 251/250 р. до н. е. не збереглися.

²⁵ Про цю війну див. напр.: (Grainger, 2010, 153-170; Zelinskyi 2020, 126-150, 406-449, прим. 1020-1317; 2021b).

²⁶ Зокрема, нам відоме ім'я одного з таких лоялістів. Мається на увазі представник місцевої міської еліти з Урука, Ану-убалліт/Нікарх (пор. Zelinskyi 2020, 422, прим. 1123, 435, прим. 1225).

маршрут із кінцевим пунктом у Бактрії. Згідно з нещодавньою вельми переконливою історичною реконструкцією Р. Венгхофера, сатрап цієї важливої селевкідської провінції, Діодот, бл. 250 р. до н. е. перетворив Бактрію із суміжними областями на незалежне царство, але водночас зберіг підлеглий (васальний) статус по відношенню до Антіоха II (Wenghofer 2018). У разі правомірності цієї гіпотези, подібний компроміс міг стати безпосереднім результатом ефективної військової демонстрації, оперативної виконаної Теосом у відповідь на рішучі кроки бактрійського сатрапа. Проте, навіть якщо викладки Р. Венгхофера являють собою історіографічний міф і відпадіння Бактрії відбулося кількома роками пізніше — під час III Сирійської війни (пор. прим. 22, 25), відстрочення цієї події, втім як і повномасштабної експансії парнів у Парфієну (див. прим. 22), знову ж можна розглядати як наслідки походу, розпочатого Антіохом у 250 р. до н. е. Зрештою, на користь східного варіанту свідчать і логістичні міркування. У цьому випадку, Теос міг використати найбільш зручну дорогу, яка в разі необхідності дозволяла долучити до царського війська слоновий корпус з Апамеї (Strab. XVI. II. 10) і греко-македонських військових колоністів, котрі проживали у містах Північної Месопотамії (т. зв. Мігдонії) (Cohen 2013, 15, 17; пор. Strab. XVI. I. 23). Йдеться про майже прямий шлях, що пов'язував Сирію з асирійськими Арбелами (Arr. Anab. III. 7-8, 15. 5; Polyb. V. 51-52, 54; пор. Cohen 2013, 16-17). Звідти ж гірськими проходами Загросу можна було дійти до Екбатани (Arr. Anab. III. 16. 1-2, 19. 1-2; Curt. V. 1. 9, 8. 1; пор. Balakhvantsev 2017, с 79), котра лежала на старій ахеменідській дорозі до Бактрії (Arr. III. 19. 1-2; Curt. V. 8.1; Polyb. X. 27-31, 48-49; Cohen 2013, 206).

Отже, враховуючи зазначене раніше, комплексна відповідь на сформульовані мною запитання зі значною часткою вірогідності виглядає наступним чином: Антіох II Теос навесні 250 р. до н. е. зібрав в Антіохії-на-Оронті армію, на чолі якої у травні-липні того ж року виступив у віддалені східні області своєї імперії через загострення у зазначеному регіоні відцентрових процесів.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

A *Companion to Ancient Thrace*. Ed. J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger. Oxford – Malden (MA), 2015.

Avram, A. Sur la date de la divinisation de Ptolémée II Philadelphie à Byzance. In: L. Ruscu et al. (eds), *Orbis antiquus*. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj – Napoca, 2004, pp. 828-833.

Avram, A. Les étrangers dans la diplomatie des cités grecques de la mer noire (époques hellénistique et impériale). *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, vol. 23, 2012, pp. 181-193.

Balakhvantsev, A. S. «Novyy» reskript Ziyela Vifinskogo. *Vestnik drevney istorii [Journal of Ancient History]*, № 1, 2011, s. 74-92. (In Russian)

Балахванцев, А. С. «Новый» рескрипт Зиеля Вифинского. *Вестник древней истории*, № 1, 2011, с. 74-92.

Balakhvancev, A. S. *Politicheskaya istoriya ranney Parfii*. Moskva, 2017. (In Russian)

Балахванцев, А. С. *Политическая история ранней Парфии*. Москва, 2017.

Bennett, Ch. *Egyptian Royal Genealogy*. 2001-2013. <http://www.instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemies.htm>. Accessed: 24 Apr. 2022.

Berzon, E. Achaïos the Elder in the Astronomical Diaries? Some Comments on AD I – 273B 'rev. 29. *Ricerche ellenistiche*, vol. 2, 2021, pp. 17-23.

Berzon, E. M. *Politicheskaya istoriya i instituty vlasti gosudarstva Selevkidov (po dannym klinopisnykh tekstov)*: dis. kand. ist. Moskva, 2021. (In Russian)

Берзон, Е. М. *Политическая история и институты власти государства Селевкидов (по данным клинописных текстов)*: дис. канд. ист. Москва, 2021.

Berzon, E., Gabelko, O. New data on Seleucid politics in the Pontic region? *Seventh International Congress on Black Sea Antiquities. The Black Sea: Hub of Peoples and Cultures (8th century BC-5th/6th century AD)* Dedicated to the Memory of Prof. Alexandru Avram (Thessaloniki – 26-30 September 2022). Abstracts of Papers. Thessaloniki, 2022, pp. 11.

Boiy, T. *Late Achaemenid and Hellenistic Babylonia*. Leuven, 2004.

Bosnakis, D., Hallof, K. Alte und neue Inschriften aus Kos VI. *Chiron*, Bd, 20, 2020, pp. 287-326.

Brun, P. Les Lagides a Lesbos: essai de chronologie. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 85, 1991, pp. 99-113.

Carrez-Maratray, J. Y. *Bérénice II d'Égypte, une reine dans les étoiles*. Paris, 2014.

Chaniotis, A. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*. Stuttgart, 1996.

Cohen, G. M. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1995.

Cohen, G. M. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. Berkeley, 2006.

Cohen, G. M. *The Hellenistic settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*. Berkeley – Los Angeles, 2013.

De Giorgi, A. U. *Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest*. Cambridge, 2016.

Del Monte, G. F. *Testi dalla Babilonia Ellenistica*. Vol. I: Testi Cronografici. Pisa – Roma, 1997.

Dumitru, A. G. Some thoughts about Seleucid Thrace in the 3rd century BC. In: G. R. Tsatskhelidze, A. Avram, J. Hargrave (eds), *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC – 10th Century AD)*. Oxford – Belgrade, 2015, pp. 293-298.

Engels, D. Iranian identity and Seleucid allegiance: Vahbarz, the Frataraka and early Arsakid coinage. In: K. Erickson (ed), *The Seleucid Empire, 281-222 bc: War within the Family*. Swansea, 2018, pp. 173-196.

Engels, D. Mais où sont donc passés les soldats babyloniens? La place des contingents «indigènes» dans l'armée séleucide. In: A. Coşkun, D. Engels (eds), *Rome and the Seleucid East. Selected Papers from the Seleucid Study Day V, Brussels, 21-23 August 2015*. Bruxelles, 2019, pp. 403-434.

Gabelko, O. L. *Istoriya Vifinskogo tsarstva*. Moskva, 2005. (In Russian)

Габелко, О. Л. *История Вифинского царства*. Санкт-Петербург, 2005.

Gabelko, O., Kuzmin, Yu. A Case of Stratonikas: Two Royal Women between Three Hellenistic Monarchies. In: R. Oetjen (ed), *New Perspectives in Seleucid History, Archaeology and Numismatics. Studies in Honor of Getzel M. Cohen*. Berlin – Boston, 2020, pp. 202-224.

Grainger, J. D. *The rise of the Seleucid Empire (323-223 BC): Seleukos I to Seleukos III*. Barnsley, 2014.

Grainger, J. D. *The Syrian Wars*. Leiden – Boston, 2010.

Iliev, J. The Campaign of Antiochus II Theos in Thrace. *History studies*, № 1, 2013, pp. 211-222.

Keeping Watch in Babylon: the Astronomical Diaries in Context. Ed. J. Haubold, J. Steele, K. Stevens. Leiden – Boston, 2019.

Ladyšin, I. A., Gabelko, O. L., Kuz'min, Yu. N. Novaya kontsepsiya dinasticheskoy istorii ellinizma? Razmyshleniya po povodu monografii D. Ogdena (Ogden D. Polygamy, Prostitutes and Death. The Hellenistic Dynasties. London; Swansea: Duckworth; The Classical Press of Wales, 1999. XXXIV, 317 p.). *Antichnyy mir i arkhеologiya [Ancient World and Archaeology]*, вып. 13, 2009, s. 120-148. (In Russian)

Ладынин, И. А., Габелко, О. Л., Кузьмин, Ю. Н. Новая концепция династической истории эллинизма? Размышления по поводу монографии Д. Огдена (Ogden D. Polygamy, Prostitutes and Death. The Hellenistic Dynasties. London; Swansea: Duckworth; The Classical Press of Wales, 1999. XXXIV, 317 p.). *Античный мир и археология*, вып. 13, 2009, с. 120-148.

Le Bohec, S. *Antigone Dôsôn: roi de Macédoine*. Nancy, 1993.

McAuley, A. Princess and Tigress: Apama of Kyrene. In: A. Coşkun, A. McAuley (eds), *Seleukid Royal Women: Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*. Stuttgart, 2016, pp. 175-189.

Monerie, J. *D'Alexandre à Zoilos. Dictionnaire prosopographique des porteurs de nom grec dans les sources cunéiformes*. Stuttgart, 2014.

Ogden, D. *Polygamy, Prostitutes and Death. The Hellenistic Dynasties*. London – Swansea, 1999.

Olbrycht, M. J. *Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.c.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic, and Central Asian History*. Leiden – Boston, 2021.

Paganoni, E. *Forging the Crown. A History of the Kingdom of Bithynia from its Origin to Prusias I*. Roma – Bristol (CT), 2019.

Parker, R. A., Dubberstein, W. H. *Babylonian Chronology 626 B.C. – A.D. 75*. Providence (RI), 1956.

Paschidis, P. *Between city and King. Prosopographical Studies on the Intermediaries Between the Cities of the Greek Mainland and the Aegean and the Royal Courts in the Hellenistic Period (322-190 BC)*. Athens, 2008.

Stern, S. *Calendars in Antiquity: Empires, States, and Societies*. Oxford, 2012.

van Oppen de Ruiter, B. *Berenice II Euergetis. Essays in Early Hellenistic Queenship*. New York, 2015.

Vilcu, A., Petac, E. The Second Syrian War and Gold Staters of Alexander Type struck at Istros. *American Journal of Numismatic*, vol. 24, 2012, pp. 53-60.

Wenghofer, R. Retlinking the relationship between Hellenistic Baktria and the Seleukid Empire. In: K. Erickson (ed), *The Seleukid Empire, 281–222 bc: War within the Family*. Swansea, 2018. pp. 151-171.

Zelinskyi, A. L. Antiokh II i Rodos vo vremena II Siroyskoy voyny: vozmozhnaya tsel' voyennogo al'yansa. *Starodavnie Prychornomoria [The Ancient Black Sea region]*, вып. XIII, 2021, s. 158-164. (In Russian)

Зелінський, А. Л. Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса. *Стародавнє причорномор'я*, вип. XIII, 2021, с. 158-164.

Zelinskyi, A. L. *Vid basylevsviv-faraoniv do faraoniv-basylevsviv: pershi 100 rokov ptolemeivsv'koyi monarkhiyi*. Vinnytsya – Kyiv, 2020. (In Ukrainian)

Зелінський, А. Л. *Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птоломейівської монархії*. Вінниця – Київ, 2020.

Zelinskyi, A. L. Zovnishn'opolitychni oryentyry vifins'koho tsarya Ziela u svitli novykh kos'kykh napisiv. *Visnyk Kharkiv's'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya "Istoriya" [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: "History"]*, Выр. 60, 2021, s. 27-48. (In Ukrainian)

Зелінський, А. Л. Зовнішньополітичні орієнтири віфінського царя Зіела у світлі нових коських написів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Історія"*, Вип. 60, 2021, с. 27-48.

Andrii Zelinskyi

Doctor of Historical Sciences, Acting Leading Researcher

Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine

5 Leontovich Str., 01054, Kyiv, Ukraine

Email: z-al@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

A POSSIBLE PURPOSE OF THE SUMMONING OF THE TROOPS TO ANTIOCH ON THE ORONTES IN 250 BC

In the article, I focused on the fragmentary cuneiform evidence of the Babylonian astronomical diaries from 250/249 BC. It shows how someone unknown had gathered his troops and chariots and departed from Antioch. This evidence contains 4 interrelated questions: 1) Who had gathered the troops? 2) When did it happen? 3) Where were the troops gathering? 4) What was the purpose of the campaign? By now communis opinio was formed as answers to 3 questions: 1) The troops were gathered by the Seleucid king Antiochus II; 2) the event took place between mid-April and mid-July 250 BC; 3) the place of the gathering was Antioch on the Orontes. To this I can add that the stay of Antiochus II in Antioch is indirectly indicated by the agreement between this king and the Cretan polis

Lyttus from April 250 BC. Also, this agreement may testify for Antiochus' short-term interest in the situation in Cyrenaica after the death of its king Magas. Initially, such interest could be caused the gathering of the troops in Antioch too. At the present stage, there are 3 hypotheses regarding the purpose of the royal campaign: 1) the implementation of the European expansion; 2) the assistance Ziaelas — a contender for the Bithynian throne; 3) the pacification of eastern Seleucid regions. An objection to the first two hypotheses is the logistical inexpediency of the summoning troops from Antioch to Northern coast of Asia Minor. Also, the evidence of majority of sources is against the dating of the European expedition of Antiochus to 250 BC; and a military help to Ziaelas did not require a personal participation of the powerful Seleucid. Most likely, the purpose of Antiochus' campaign was to counteract the centrifugal processes that were beginning in the Seleucid Bactria. At least, there are no chronological and logistical objections to this hypothesis.

Keywords: **Antiochus II, Cyrenaica, Thrace, Byzantium, Ziaelas of Bythnia, Babylonia, Bactria.**

Список скорочень

AD — Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia: in III vols. Ed. A. Sachs, H. Hunger. Vienna, 1988–1996.

BCHP — Finkel I.L., van der Spek R.J., Pirngruber R. Babylonian Chronographic Texts from the Hellenistic Period. In Progress.

IC — Inscriptiones Creticae. Vol. I. Ed. M. Guarducci. Rome, 1935.

PCZ — Zenon Papyri. Ed. C.C. Edgar. Vol. I. Le Caire, 1925.

RC — Welles C.B. Royal Correspondence in the Hellenistic Period. New Haven – Prague, 1934.

SEG — Supplementum Epigraphicum Graecum. Vol. XIX. Ed. A. G. Woodhead. Leiden, 1963.

Текст надійшов до редакції 30.05.2022.

The text was received by the editors 30.05.2022.

Текст затверджено до друку 27.06.2022.

The text is recommended for printing 27.06.2022.